

Goran Bašić

**ZAŠTITA PRAVA
NACIONALNIH MANJINA
U SRJ PREMA STANDARDIMA
OKVIRNE KONVENCIJE ZA ZAŠTITU
NACIONALNIH MANJINA
SAVETA EVROPE**



CENTAR ZA ANTIRATNU AKCIJU

Mr Goran Bašić

**ZAŠTITA PRAVA NACIONALNIH
MANJINA U SR JUGOSLAVIJI PREMA
STANDARDIMA OKVIRNE
KONVENCIJE ZA ZAŠTITU
NACIONALNIH MANJINA SAVETA
EVROPE**

CENTAR ZA ANTIRATNU AKCIJU
Beograd, 2002.

Mr Goran Bašić

ZAŠTITA PRAVA NACIONALNIH MANJINA
U SR JUGOSLAVIJI PREMA STANDARDIMA
OKVIRNE KONVENCIJE ZA ZAŠTITU
NACIONALNIH MANJINA SAVETA EVROPE

Izdavač

CENTAR ZA ANTIRATNU AKCIJU

Za izdavača

Ivan Janković

Tehnički urednik

Denis Radovanović

Priprema za štampu



studio

Tiraž 300 primeraka

Štampa

KAKTUS PRINT, Beograd

Sadržaj

OKVIRNA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU NACIONALNIH MANJINA I DRUGI INSTRUMENTI ZAŠTITE MANJINA SAVETA EVROPE	7
SADRŽAJ I CILJEVI OKVIRNE KONVENCIJE	11
IMPLEMENTACIJA OKVIRNE KONVENCIJE I MEHANIZMI NADZORA I KONTOLE	15
IMPLEMENTACIJA OKVIRNE KONVENCIJE SAVETA EVROPE U SR JUGOSLAVIJI	17
Nova politika prema nacionalnim manjinama	17
Ustavno-pravni položaj nacionalnih manjina	18
Delotvorno učešće nacionalnih manjina u društvenom životu	31
Pravo na obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina	37
Kulturni život i informisanje na jezicima nacionalnih manjina	42
Službena upotreba jezika i pisma	48
Jezici i pisma koji su pored srpskog jezika i ćiriličnog pisma u službenoj upotrebi na teritoriji AP Vojvodine	49
LITERARURA	53

OKVIRNA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU NACIONALNIH MANJINA I DRUGI INSTRUMENTI ZAŠTITE MANJINA SAVETA EVROPE

U Evropi su tokom poslednje decenije unapređeni oblici zaštite prava nacionalnih manjina. Neki autori zaključuju da je razvijeno partikularno evropsko pravo posvećeno zaštiti manjina (Devetak, 1999; 127-133). Na razvoj političke i pravne svesti o značaju unapređenja položaja manjina presudan uticaj su imale evropske međunarodne institucije – Savet Evrope i Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi (Philips i Rosaas, 1995).

Pod okriljem ovih organizacija usvojeni su dokumenti koji predstavljaju *Magna cartu* zaštite manjina u Evropi. Sa ovim procesom Savet Evrope počeo je još 1950. godine usvajanjem Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, a nastavljen je donošenjem Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima (1992), i tri godine nakon toga otvaranjem za potpis i ratifikaciju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, do sada jedinog multilateralnog instrumenta zaštite prava nacionalnih manjina u Evropi.

Usvajanju Okvirne konvencije prethodile su odluke done- te na Samitu Saveta Evrope održanom u Beču 1993. godine. U završnom dokumentu sa ovog Samita izražena je namera drža- va članica da utvrde standarde zaštite prava i unaprede uslove za očuvanje i razvoj kulturnog, etničkog, verskog i jezičkog identiteta nacionalnih manjina u skladu sa tradicionalnim de- mokratskim vrednostima – jednakost pred zakonom, načela nediskriminacije i jednakih mogućnosti, sloboda udruživanja i

aktivno učešće u javnom životu. U tom smislu Komitetu ministara je, pored ostalog, preporučeno da “u najkraćem mogućem roku izradi nacrt okvirne konvencije koja bi precizirala načela na čije bi se poštovanje obavezale strane ugovornice u nameri da osiguraju zaštitu nacionalnih manjina.”

Okvirnu konvenciju su do danas potpisale 34 države, među kojima i SR Jugoslavija. Međutim, potpisivanje i ratifikaciju ovog dokumenta u Jugoslaviji prate neobične okolnosti koje je 1999. godine izazvao tadašnji jugoslovenski establišment. Naime, nastojeći da opravdaju u to vreme često (zlo)upotrebljavanu sintagmu da je, uprkos međunarodnoj izolaciji države, zaštita prava nacionalnih manjina u Jugoslaviji iznad “evropskih standarda”, te da time nevesto neutrališu nezadovoljstvo pripadnika manjina, tadašnje savezne vlasti su ratifikovale Okvirnu konvenciju, a da pre toga nisu poštovala uobičajenu proceduru koja, između ostalog, podrazumeva demokratski uređeno društvo i odgovorne institucije u državama potpisnicama. U obnovljenoj proceduri Konvenciju je u ime Vlade SR Jugoslavije 11. maja 2001. godine potpisao Savezni ministar nacionalnih i etničkih zajednica gospodin Rasim Ljajić, a njena ratifikacija u Saveznom parlamentu usledila je nekoliko meseci kasnije.

Međutim, standardi zaštite nacionalnih manjina ostvaruju se i kroz druge instrumente i mehanizme Saveta Evrope. Ne manje značajan instrument za očuvanje identiteta manjina je i Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima koju je inicirala početkom devete decenije XX veka bivša Stalna konferencija, a danas Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope. Cilj Povelje je da doprinese očuvanju jezičkog blaga Evrope kao dela njenog kulturnog nasleđa. U tom smislu, države potpisnice povelje obavezuju se na preduzimanje mera koje doprinose očuvanju i razvoju regionalnih i manjinskih jezika u različitim aspektima privatnog i društvenog života. Pod regionalnim jezicima podrazumevaju se oni koji se govore na jednom delu teritorije neke države, a manjinskim se smatraju jezici kojim govore osobe koje

ne nastanjuju homogeno neka područja i njihov broj je manji u odnosu na lica koja govore većinskim jezikom.

Ciljevi Povelje su ustanovljeni na činjenicama da u svakoj evropskoj državi delovi stanovništva govore jezicima različitim od jezika koji je u službenoj upotrebi i kojim najčešće govore pripadnici najbrojnije jezičke (etničke) grupe, a da se manjinskim jezicima ne posvećuje dovoljno pažnje. Pored toga, neki jezici su rasprostranjeni u više država tako da jezik koji je službeni u jednoj, postaje manjinski u susednoj zemlji. Takođe, u okviru jednog jezika govori se više dijalekata koji bi, u smislu bogatstva različitosti, trebalo da imaju jednake uslove za očuvanje. Poseban problem predstavljaju jezici radnika migranata koji su u nekim evropskim državama mnogobrojniji od autohtonih manjina.

Drugim delom Povelje ustanovljeni su ciljevi i načela kojima se utvrđuje minimum zaštite manjinskih jezika koji države svojom politikom, zakonodavstvom i kroz praksu moraju da obezbede.

Treći deo Povelje odnosi se samo na one jezike za koje država prihvata posebne obaveze, s tim da je određen minimalan broj stavki koje potpisnice Povelje prihvataju kao obavezu u pogledu upotrebe regionalnih i manjinskih jezika u javnom životu, odnosno u obrazovanju, pravosuđu, administrativnoj komunikaciji, medijima, kulturi i ekonomskom životu.

Bilateralni ugovori o zaštiti manjina kojima države međusobno uređuju specifična pitanja položaja manjina sledeći su korak ka ustanovljavanju i sprovođenju standarda manjinske zaštite u Evropi. Prvi ugovori ovakve vrste zaključeni između Nemačke i Danske 1955, Austrije i Italije 1992¹ ili odredbe o zaštiti manjina sadržane u ugovorima šire namene² inspirisali

1 Pregovori između dve države počeli su još 1946. godine, a okončani su četrdeset šest godina kasnije Ugovorom koji su u Parizu zaključili ministri inostranih poslova Digasperi i Gruber (Magagnotti, 1992; 79).

su države u istočnoj, centralnoj i jugoistočnoj Evropi da pristupe međusobnom dogovaranju u vezi sa unapređivanjem položaja svojih manjina. Do danas u regionima centralne i jugoistočne Evrope ugovore su zaključile: Mađarska – sa svim susedima izuzev Jugoslavije³; Rumunija – pored Mađarske i sa Ukrajinom; Slovenija i Hrvatska – pored Mađarske i sa Italijom; Poljska – sa Litvanijom i Rusijom.

Najzad, poslednji vid zaštite nacionalnih manjina prenešen je na nacionalni nivo, odnosno države potpisnice Okvirne konvencije same uređuju položaj manjina. U tom smilu države preduzimaju mere i aktivnosti na zaštiti prava nacionalnih manjina koje se sprovode ili na osnovu posebno donetih zakona ili kroz postojeću legislativu. Posebne zakone o zaštiti nacionalnih manjina donele su Ukrajina (1992), Hrvatska (1992), Mađarska (1993), Litvanija (1989), Rusija⁴ (1999), Češka (2001), Moldavija (2001), SR Jugoslavija (2002)⁵, a zaštitu manjina kroz ustave i druga zakonska i podzakonska akta obezbeđuju Rumunija, Makedonija, Slovačka, Slovenija i druge zemlje.

- 2 Austrijskim državnim ugovorom iz 1955. godine (član 7) uređena su prava slovenačke i hrvatske manjine u Koruškoj, Štajerskoj i Gradišću); Osimski sporazum zaključen 1975. godine između Italije i SFRJ; Nemačko – poljski ugovori o Međusobnom priznavanju država (1990) i Dobrosusedskim odnosima i prijateljskoj saradnji (1991); slični ugovori koje je Nemačka potpisala sa Sovjetskim Savezom (1990), Rusijom (1992), Kazahstanom, Ukrajinom, Mađarskom, Rumunijom, Slovačkom i Češkom (1992).
- 3 Krajem 2001. godine počeli su pregovori o zaštiti manjina između Jugoslavije i Rumunije, Mađarske i Hrvatske.
- 4 Ruski zakon se odnosi na zaštitu prava manjinskih naroda.
- 5 U toku su pripreme za donošenje sličnog zakona u Bosni i Hercegovini.

SADRŽAJ I CILJEVI OKVIRNE KONVENCIJE

Okvirnom konvencijom za zaštitu nacionalnih manjina utvrđena su načela i principi odnosno minimum granica zaštite prava nacionalnih manjina koji bi države, koje budućnost grade u okviru evropskih integracionih tokova, trebalo da obezbede pripadnicima nacionalnih manjina. U tom smilu, odredbe Okvirne konvencije nisu obavezujuće za države potpisnice kojima je ostavljeno diskreciono pravo (Lutovac, 2000; 33) da utvrde modalitete i implementaciju njenih ciljeva. Uvažavajući specifične okolnosti ne samo u različitim evropskim regionima već i u svakoj državi, kao i činjenicu da u okviru SE postoje države koje različito gledaju na odnos etničke većine i manjine, Okvirna konvencija utvrđuje načela i principe zaštite manjina primerene načelima evropske demokratije.

Konvencijom se ne jamče konkretna prava pripadnika nacionalnih manjina, ali se utvrđuju željene aktivnosti i mere koje bi države trebalo da preduzimaju kako bi stvorile uslove za zaštitu i unapređivanje prava manjina. Države prihvataju ove obaveze smatrajući da “zaštita nacionalnih manjina, te prava i slobode pripadnika manjina predstavljaju sastavni deo međunarodne zaštite ljudskih prava...” (čl. 1), kao i da se zaštita manjina ostvaruje u okvirima “vladavine prava, poštovanja teritorijalne celovitosti i nacionalne suverenosti država” (preambula). Ova poslednja konstatacija, iako načelne provincijencije, čini se važnom posebno sa stanovišta država, jer izražava obaveze manjina u pogledu odnosa prema državi i njenim institucijama. U ovom smislu je i član 20 Okvirne konvencije koji od

manjina traži da poštuju nacionalno zakonodavstvo i prava drugih, posebno kada pripadnici nacionalnih manjina čine većinu na delu teritorije neke države. Na ovom mestu neki analitičari u raspravu uvode pojam lojalnosti. Međutim, kao što se podrazumeva da pripadnici nacionalnih manjina moraju da se podvrgavaju nacionalnim zakonima i propisima, tako i države ne bi trebalo da poimanje lojalnosti akcentiraju na samom postojanju državne zajednice, već na pragmatičnom i na za građane svrsishodnom delovanju kojima stiče poverenje svih pripadnika zajednice. Ukoliko ne uspe da ispoštuje minimum zahteva u pogledu uspostavljanja identifikacionih i prihvatljivih vrednosti, teško da bilo koja država može računati na stabilan društveni razvoj.

Sledeće karakteristike Okvirne konvencije su otvoren pristup definiciji nacionalne manjine i odnos prema kolektivnim pravima. Iako se u literaturi mogu naći brojne definicije pojma nacionalne manjine⁶ (Thornberry, 1980) Konvencija ne operacionalizuje ni sa jednom od njih već ostavlja mogućnost pripadnicima manjina da se opredele da li žele da se prema njima ophodno kao takvima ili ne (čl. 3). Dakle, subjektivni izbor pojedinca povezan je sa objektivnim kriterijima relevantnim za njegov identitet. U vezi sa tim je odnos prema kolektivnim pravima koja Okvirna konvencija ne pominje, ali formulacijom da pripadnik nacionalne manjine prava ostvaruje pojedinačno ili “u zajednici sa drugima” otvorena je mogućnost da se pojedina prava mogu zajednički odnosno grupno ostvarivati i realizovati.

Jedno od temeljnih načela Okvirne konvencije – načelo nediskriminacije proističe iz ranije pomenutih fundamentalnih evropskih vrednosti: demokratije, vladavine prava i ljudskih

6 Najznačajnije definicije pojma nacionalna manjina dali su F. Kapotorti, O. Eide, Ž. Dešans, a u instrumentu Srednjoevropske inicijative (SEI) za zaštitu nacionalnih manjina ovaj pojam se određuje “kao grupa koja je broje imaju etničke, verske ili jezičke karakteristike različite od ostatka stanovništva i koje žele sačuvati svoju kulturu, veru ili jezik”.

prava. Konvencija polazi od stanovišta da je princip nediskriminacije široko razrađen u međunarodnim instrumentima i praksi, ali da njegova puka primena ne mora biti dovoljna za realizaciju jednakosti u svakodnevnom životu. Osnovna pretpostavka je da ljudska bića nisu ista, odnosno da je različitost ukorenjena u ljudskoj prirodi i da individualistička primena načela nediskriminacije zasnovana na pretpostavkama zabrane diskriminacije može podsticati postojeće nejednakosti. Čak i kada bi se načelo nediskriminacije sprovodilo jednako prema svim ljudima, pojedine grupe bi se ponovo našle u diskriminisanom položaju. Recimo, pravilo prebivališta kao osnova za sticanje određenih prava može uzrokovati probleme ljudima koji žive nomadskim načinom života (Marshal, 2002). U tom kontekstu neophodno je stvoriti uslove u kojima bi svi ljudi imali jednake mogućnosti da ostvare punu jednakost. Pripadnici nacionalnih manjina mogu da ostvaruju dodatna prava kako bi očuvali nacionalni, verski ili jezički identitet. Skup ovih posebnih mera čini načelo pozitivne diskriminacije (afirmativne akcije) koje ne možemo shvatati ni kao diskriminaciju ni privilegiju, već kao korektivne mehanizme za ostvarivanje jednakosti pojedinaca i grupa u slabijem položaju.

Sledeći svoja načela Okvirna Konvencija preporučuje državama da se uzdržavaju od nasilne asimilacije nacionalnih manjina i da podstiču uslove za održavanje razvoja kulture i identiteta nacionalnih manjina (čl. 5). U tom cilju države će licima koja pripadaju nacionalnim manjinama obezbediti nesmetano ostvarivanje prava na mirno okupljanje, slobodu udruživanja, slobodu izražavanja i veroispovest. (čl. 6).

Prema sadržaju članova 10 – 15 Okvirne konvencije države pripadnicima manjina stvaraju uslove za otvoren pristup medijima, korišćenje maternjeg jezika u privatnom i javnom životu, obrazovanje na tom jeziku na svim nivoima i delotvorno učešće u ekonomskom, socijalnom i kulturnom životu i obavljanju javnih poslova.

Države se suzdržavaju od preduzimanja mera koje za cilj imaju promenu odnosa stanovništva u područjima koja naseljavaju pripadnici nacionalnih manjina (čl. 16). U tom smislu naročito se misli na slučajeve prekrajanja postojećih jedinica lokalne samouprave ili državne uprave kojima se umanjuju stečena ili postojeća prava nacionalnih manjina.

Pripadnici manjina mogu, bez mešanja države, uspostavljati i održavati slobodne i miroljubive kontakte sa matičnim državama, a sa svoje strane države će u cilju unapređivanja prava manjina podsticati sklapanje bilateralnih i multilateralnih ugovora, kao i prekograničnu saradnju (čl. 17 i 18).

IMPLEMENTACIJA OKVIRNE KONVENCIJE I MEHANIZMI NADZORA I KONTOLE

Implementacija Okvirne konvencije podrazumeva da države potpisnice moraju inicirati ne samo donošenje adekvatnih zakona nego i kreiranje odgovarajuće politike koja obezbeđuje sprovođenje preuzetih obaveza. To znači da vlade moraju izmeniti postojeće zakonodavstvo i sprovesti politiku na načelima vladavine prava, tolerancije i međusobnog razumevanja. U društvima u tranziciji za sprovođenje načela Okvirne konvencije neophodna je izgradnja demokratskih institucija koje doprinose uspostavljanju novih društvenih odnosa.

Programi akcija kojima se obezbeđuje efektivno učešća nacionalnih manjina u “kulturnom, društvenom i ekonomskom životu” čak su kompleksniji. Oni zahtevaju određenu politiku država, utvrđivanje prioriteta kao i adekvatne programe u mnogim organima uprave. Ovo podrazumeva planiranje, dobru komunikaciju i koordinaciju, pilot šeme, mehanizme implementacije sa budžetom i sredstvima na centralnom i lokalnom nivou (Philips, 2002).

Implementaciju prava nacionalnih manjina sadržanih u Okvirnoj konvenciji u državama potpisnicama prati Komitet ministara koji je u tu svrhu osnovao Savetodavni komitet čiji su članovi ugledni stručnjaci u oblasti nacionalnih manjina. Savetodavni komitet, kao nezavisno ekspertsko telo, prati implementaciju i ostvarivanje prava nacionalnih manjina u državama potpisnicama Konvencije ne samo preko izveštaja koje prilažu države i nevla-

dine organizacije (shadow report) već traži mišljenja, dodatna objašnjenja i planira i obavlja posete sa ciljem utvrđivanja stanja.

Državni izveštaji sadrže informacije o preduzetim merama sprovođenja i afirmacije načela Okvirne konvencije, kao i informacije o konkretnim aktivnostima koje se sprovode kroz relevantne zakone i politiku.

Posebnu pažnju u ovom procesu imaju nacionalne nevladine organizacije koje Savetodavnom komitetu dostavljaju alternativne izveštaje koji se razmatraju i upoređuju sa državnim izveštajem kako bi se problemi manjinskih zajednica što objektivnije, preciznije i kompletnije sagledali. Na osnovu analize državnih podataka i informacija dobijenih iz nezavisnih izvora, Savetodavni komitet donosi mišljenje i prosleđuje ga Komitetu ministara.

Prema Aleksandri Vujić ukoliko postoji “klima tolerancije i dijaloga” navedeni akteri ne vrše samo međusobni monitoring, već saraduju i zajedničkim naporima rešavaju probleme. Na taj način, rešavanje manjinskih pitanja postaje dugoročni proces povezan sa mnoštvom dijaloga, kompromisa i sporazuma, u kome nije bitno samo šta “vi” radite, već i šta “mi” možemo da uradimo. Samo na ovaj način može se sprovoditi član 2 Okvirne konvencije u kome se navodi da se “odredbe ove Konvencije primenjuju u dobroj veri, duhu razumevanja i tolerancije i u skladu sa načelima dobrosusedstva, prijateljskih odnosa i saradnje među državama”. Tako se postižu veća transparentnost, razvijanje mreže NVO u zemlji i inostranstvu, čvršće povezivanje NVO i manjinskih zajednica sa državom i međunarodnom zajednicom, međusobna saradnja manjinskih zajednica u zemlji, formiranje zajedničke baze podataka (Vujić, 2002).

IMPLEMENTACIJA OKVIRNE KONVENCIJE SAVETA EVROPE U SR JUGOSLAVIJI

Nova politika prema nacionalnim manjinama

Prvi izveštaj o implementaciji Okvirne konvencije Vlada SR Jugoslavije dužna je da dostavi Savetodavnom komitetu godinu dana po ratifikaciji Konvencije, znači pre septembra 2002. godine.

U međuvremenu, Savezni parlament je 27. februara 2002. godine usvojio Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Pokrenute su aktivnosti u vezi sa prihvatanjem Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima i u toku su pregovori sa predstavnicima vlada Hrvatske, Mađarske, Rumunije i Makedonije u vezi sa zaključivanjem bilateralnih sporazuma o zaštiti nacionalnih manjina. Izmene zakona Republike Srbije o lokalnoj samoupravi i krivičnom postupku koorespondiraju sa standardima zaštite manjina, a Omnibus zakonom ne samo da je Skupštini Autonomne Pokrajine Vojvodina vraćen deo ranije ukinutih nadležnosti već su preneti i neka ovlašćenja koja se odnose na zaštitu prava nacionalnih manjina.

Ovim obaveze SR Jugoslavije u sprovođenju politike prema nacionalnim manjinama nisu do kraja pobrojane, jer bi u obzir trebalo uzeti i aktivnosti Koordinacionog centra za jug Srbije koji je svojim aktivnostima doprineo normalizaciji odnosa između albanskog i srpskog stanovništva u opštinama Bujanovac, Preševo i Medveđa koje su bile zahvaćene oružanim sukobima tokom

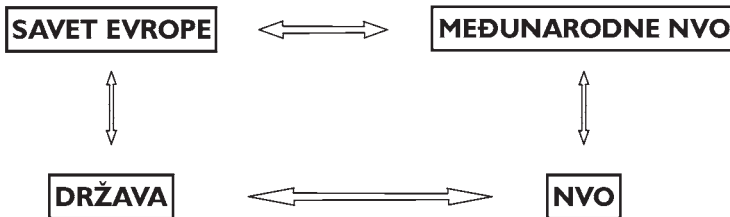
kosovske krize. Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica, nosilac većine pomenutih aktivnosti, u saradnji sa brojnim nevladinim organizacijama i udruženjima nacionalnih manjina tokom cele godine sprovodi kampanju posvećenu širenju i afirmaciji načela tolerancije, a pokrenulo je i program posvećen integraciji Roma u društveni, politički, kulturni i ekonomski život.

Ustavno-pravni položaj nacionalnih manjina

SR Jugoslavija je liberalna, građanska država u kojoj je ostvarenje sloboda i prava dostupno svim građanima zajednice. Dosledan liberalnom, individualističkom pristupu Ustav, kada govori o pravima nacionalnih manjina kao titulara, uvek određuje pripadnike manjine. Članom 11 Ustava SRJ ova koncepcija je posredno dopunjena izvesnim, ali nedovoljnim elementima kolektivnih prava. Pomenutim članom SRJ priznaje i jamči prava nacionalnih manjina na očuvanje, razvoj i izražavanje njihove etničke, kulturne, jezičke i druge posebnosti, kao i na upotrebu nacionalnih simbola, u skladu sa međunarodnim pravom. Pošto međunarodno pravo poznaje i kolektivna prava može se zaključiti da ih i jugoslovenski Ustav podrazumeva.

Ustav savezne države i ustavi federativnih jedinica garantuju ravnopravnost i jednakost građana bez obzira na nacionalnu pripadnost, religiju ili jezik.

Građanima su garantovani ustavna sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti, kulture i vere i upotreba maternjeg jezika i



pisma,⁷ a dopušteno je i pravo da se građani ne izjašnjavaju o nacionalnoj pripadnosti ili verskom ubeđenju. U grupu posebnih prava koja se odnose na pripadnike nacionalnih manjina spadaju: pravo na školovanje i informisanje na maternjem jeziku, pravo na isticanje nacionalnih simbola, pravo na upotrebu jezika pred državnim organima, pravo na osnivanje prosvetnih, verskih i kulturnih udruženja uz materijalnu pomoć države, pravo na održavanje kontakta sa matičnom državom i učešće u radu nevladinih organizacija, te pravo da srazmerno budu zastupljeni u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave.

Posebna prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa, kako je navedeno u Ustavu Crne Gore, predviđena su članom 67 koji jamči zaštitu njihovog nacionalnog, etničkog, kulturnog, jezičkog i verskog identiteta. Zaštita osnovnih prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa koja proističu iz ovakvog ustavnog određenja ostvaruju se u skladu sa zaštitom ljudskih i građanskih prava u međunarodnim okvirima, a težište zaštite trebalo bi da bude u lokalnim organima vlasti. U vezi sa tim, članom 73 Ustava Crne Gore predviđeno je pravo pripadnika nacionalnih i etničkih grupa na srazmernu zastupljenost u javnim službama, organima vlasti i lokalne uprave.

Radi zaštite prava pripadnika manjina u Crnoj Gori ustanovljen je Republički savet za zaštitu prava pripadnika nacionalnih i etničkih grupa kojim rukovodi predsednik Republike, a u njegovom sastavu obavezno su zastupljeni predstavnici tri najbrojnije konfesije u Crnoj Gori, ali ne i predstavnici svih nacionalnih i etničkih grupa. Članove Saveta bira republička Skupština, a u njegov sastav uključeni su i stručnjaci i društveni poslenici. Funkcija člana Saveta je počasna.

Aktivnosti Saveta odnose se na: praćenje odnosa i pojava od značaja za ostvarivanje i poštovanje ustavnih prava pripad-

7 Ustav SRJ: članovi 15 i 45; Ustav RS: članovi 8 i 49 i Ustav RCG: članovi 9, 34, 68. i 72.

nika nacionalnih i etničkih grupa; upoznavanje nadležnih organa sa zapažanjima, predlozima i mišljenjima u vezi sa očuvanjem i unapređivanjem prava manjina; donošenje preporuka, predloga i deklaracija koji se upućuju nadležnim organima i institucijama koje učestvuju u sprovođenju prava nacionalnih i etničkih grupa. Organizacija kojoj je upućena neka od odluka Saveta najkasnije za tri dana mora doneti odgovarajuću odluku. Pored ovoga tela, u Republici Crnoj Gori ustanovljeni su i Ministarstvo za nacionalne i etničke grupe i Kulturno informativni centar za ostvarivanje prava nacionalnih i etničkih zajednica.

Uparedna analiza terminologije i sadržaja ustavnog sistema SRJ ukazuje na neusklađenost republičkih ustava sa saveznim, što se objašnjava hronološkom distancom koja je pratila donošenje ovih akata. Pri tome se uočava da je najpotpunija zaštita prava nacionalnih manjina ostvarena u Ustavu Crne Gore koji je poslednji izglasan, a da je najrestriktivniji u tom pogledu Ustav Republike Srbije, izglasan još 28. marta 1990. godine, kada je socijalistička federacija jugoslovenskih država još uvek postojala. Pored izvesne, ali ne i esencijalne neujednačenosti u pogledu sadržaja prava i njihove implementacije, uočljiva je i izrazita terminološka neujednačenost. Dok Ustav SRJ operacionalizuje pojmom nacionalna manjina, Ustav Crne Gore insistira na terminu nacionalne i etničke grupe, a Ustav Republike Srbije zadržava prevaziđenu terminološku konstrukciju narodnosti iz ustavnog sistema prethodne Jugoslavije. Ukoliko se doda, da se u delu stručne i političke javnosti sve češće koristi termin nacionalna zajednica, a da u našim društvenim naukama nije dovoljno poklanjana pažnja terminološkom i sadržajnom objašnjenju pojmova etnička grupa, nacionalna manjina, narod i nacija – galimatijas je još veći.

Postojeći ustavni pristup definisanja nacionalnih i etničkih grupa u Crnoj Gori “dopunjen” je političkim dogovorom zaključenim 12. oktobra 1997. godine između “većinskih” političkih partija. Potpisnici ovog sporazuma uveli su u praksu ter-

min manjinski narodi smatrajući da on najviše odgovara osećanjima pripadnika manjinskih etničkih zajednica u Crnoj Gori te da se na taj način prevazilaze slabosti i nedoumice koje su prisutne prilikom upotreba termina nacionalne i etničke manjine ili grupe.

Postojeću terminološku zbrku prevazilazi i potpunije uređuje prava i slobode nacionalnih manjina savezni Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina koji je na snagu stupio 7. marta 2002. godine.

Zakonom je formulisana politika multikulturalnosti utemeljena na liberalnoj društvenoj paradigmi. U tom smislu značajan je otvoren pristup definiciji nacionalne manjine koja podrazumeva da ovaj status ostvaruje "svaka grupa državljana SR Jugoslavije koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji SR Jugoslavije, pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom SR Jugoslavije i poseduju obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna ili etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuju od većine stanovništva i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju". Ovakvom definicijom nacionalne manjine prevaziđena je ustavna terminološka neujednačenost jer se nacionalnim manjinama smatraju sve grupe državljana koje se nazivaju ili određuju kao narodi, nacionalne i etničke zajednice, nacionalne i etničke grupe ili nacionalnosti i narodnosti.

Druga karakteristika zakona je odnos prema kolektivnim pravima manjina. Već prvim stavom člana I Zakona naglašeno je da se pored individualnih reguliše i način ostvarivanja kolektivnih prava koja su nacionalnim manjinama garantovana Ustavom države ili međunarodnim ugovorima. U tom pogledu Zakon prevazilazi standarde Okvirne konvencije koja u najboljem slučaju priznaje prava pripadnicima nacionalnih manjina koja ostvaruju u zajednici sa drugima.

Članom 3 zabranjuje se svaka diskriminacija na osnovu nacionalne, etničke, rasne ili jezičke pripadnosti, a sledećim članom predviđene su mere za obezbeđenje ravnopravnosti između pripadnika nacionalnih manjina i pripadnika većinske nacije. Iako se ove mere odnose na sve pripadnike nacionalnih manjina čija prava zbog nepovoljnog položaja prava treba štiti dodatnim sredstvima, njihov sadržaj je uglavnom posvećen pripadnicima romske nacionalne manjine koji se nalaze u izuzetno nepovoljnom socijalno-ekonomskom i kulturno-prosvetnom položaju.

U skladu sa odredbama Okvirne konvencije su članovi 5 i 6 Zakona. Članom 5 se proklamuje sloboda nacionalnog opredeljenja i izražavanja uz stav da “niko ne sme trpeti štetu zbog svog opredeljenja ili izražavanja svoje nacionalne pripadnosti ili zbog uzdržavanja od takvog činjenja”. Istim članom se zabranjuje svaka nasilna asimilacija nacionalnih manjina. Članom 6 Zakona manjinama se garantuje pravo na održavanje veza sa sunarodnicima u inostranstvu i matičnom državom.

Obaveze pripadnika nacionalnih manjina u pogledu poštovanja ustavom i zakonima predviđenih prava i sloboda sadržana su u članu 7 kojim je zabranjena zloupotreba prava predviđena ovim Zakonom. Sledećim članom zaštićena su prava nacionalnih manjina koja već ostvruju (stečena prava) i koja se ne mogu umanjiti odredbama samog Zakona.

Treći deo Zakona predstavlja njegovu suštinu i posvećen je očuvanju posebnosti nacionalnih manjina u smislu priznavanja prava na upotrebu maternjeg jezika kako u privatnom tako i u javnom životu (čl. 10 i 11), prava na negovanje kulture i tradicije (čl. 12), prava na školovanje na maternjem jeziku na svim nivoima obrazovanja (čl. 13 -15), prava na upotrebu nacionalnih simbola (čl. 15) i obaveštavanja na maternjem jeziku (čl. 17). Ovim delom Zakona zajamčena je kulturna autonomija nacionalnih manjina koju dopunjuje sledeći deo posvećen delotvornom učešću manjina u odlučivanju o pitanjima posebnosti u vlasti i u upravi. Pored Zakonom ustanovljenog Saveznog saveta za nacionalne manjine u čijem radu učestvuje po jedan predstavnik nacionalnih manjina, telima

manjinskih samouprava smatraju se Nacionalni saveti nacionalnih manjina čija nadležnost se odnosi na oblasti upotrebe maternjeg jezika i pisma, obrazovanja, informisanja i kulture. Nacionalni save ti nacionalnih manjina učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pitanjima iz ovih oblasti, a predstavnici javne uprave prilikom odlučivanja o pitanjima koja se odnose na sadržaj kulturne autonomije nacionalnih manjina dužni su da pribave mišljenja nacionalnih saveta.

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina u potpunosti prati sadržaj Okvirne konvencije, ali njegova implementacija je najčešće u nadležnosti republika. U dobroj meri prateća zakonodavna rešenja u republikama su saglasna sa Zakonom, ali neophodne reforme u smislu unapređivanja prava nacionalnih manjina potrebne su u oblastima obrazovanja, informisanja, službene upotrebe jezika i pisma i o kulturnim delatnostima.

U postojećem zakonodavnom diskursu prava nacionalnih manjina predviđena su saveznim i republičkim zakonima, pokrajinskim uredbama i aktima lokalnih organa vlasti.

Članovima 134, 154 (stav 1) i 186 Krivičnog zakona SR Jugoslavije predviđeno je izricanje kazne od tri meseca do pet godina, licima koja krše ljudska prava pripadnika nacionalnih manjina, šire rasnu, versku ili nacionalnu netrpeljivost ili u službenom postupku čine bilo kakvu diskriminaciju ili povlasticu po osnovu nacionalne, etničke ili verske pripadnosti.

Član 60 Krivičnog zakona Republike Srbije komplementaran je sa članovima 134 i 154 Saveznog krivičnog zakona, a član 61 dopunjuje materiju predviđajući kaznu do godinu dana zatvora za lica koja uskrate ili ograničavaju pripadnicima nacionalnih manjina upotrebu maternjeg jezika i pisma na način kako to Ustav i Zakon predviđaju. U članu 100 istog Zakona predviđena je i zatvorska kazna do tri godine za lica koja izlože poruzi narode, narodnosti ili etničke grupe. Izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije uvršten je član 76a kojim su predviđene kazne za lica koja građanima SR Jugoslavije protivpravno uskrate ili ograniče slobodu kretanja ili nastanjivanja na teritoriji Republike Srbije.

Slične odredbe sadržane su u Krivičnom zakonu Republike Crne Gore koji zabranjuje svaku nejednakost građana u pogledu nacionalne, etničke, verske različitosti i utvrđuje sankcije za povrede prava nacionalnih i etničkih manjina u pogledu upotrebe maternjeg jezika i pisma i obraćanja državnim organima i institucijama na svom jeziku

Službena upotreba jezika i pisma narodnosti (nacionalnih manjina) regulisana je Zakonom Republike Srbije o službenoj upotrebi jezika⁸, a u Vojvodini i Statutom Autonomne pokrajine⁹. Opštinskim skupštinama je ostavljena mogućnost da, u mestima gde su narodnosti dominantne u populacionoj strukturi, Statutom regulišu upotrebu jezika narodnosti. Koristeći ovo pravo pripadnici narodnosti u trideset sedam vojvođanskih opština uveli su u službenu upotrebu pored srpskog i jezike manjina.

U skladu sa odredbama Ustava i Zakonom, kada je u službenoj upotrebi jezik narodnosti, tekst na ovom jeziku ispisuje se ispod teksta na srpskom jeziku ili desno od njega, istim oblikom i veličinom slova. Članom 7 Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma određeno je da se geografski nazivi i vlastita imena u javnim natpisima ne mogu zamenjivati drugim nazivima, te se moraju ispisivati na jeziku narodnosti, u skladu sa pravopisom tog jezika.

Članom 12 Zakona utvrđeno je da se prvostepeni upravni, krivični, parnični ili drugi postupak vodi na srpskom jeziku, ali može i na jeziku manjine koji je u službenoj upotrebi. Ukoliko je institucija koja vodi postupak nadležna u više nacionalno he-

- 8 Član 1/3 Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma Republike Srbije precizira: "Na područjima Republike Srbije na kojima žive pripadnici narodnosti u službenoj upotrebi su istovremeno sa srpskim jezikom i jezici i pisma narodnosti, na način utvrđen ovim zakonom".
- 9 Član 10. stav 4. "obezbeđuje službenu upotrebu istovremeno sa srpskohrvatskim jezikom i mađarskog, slovačkog, rumunskog i rusinskog jezika i njihovih pisma i jezika i pisama drugih narodnosti, na načèin utvrđen zakonom", Statut AP Vojvodina; Službeni list APV, br. 17/1991.

terogenih opština, postupak se može voditi na maternjim jezicima za pripadnike manjina koji imaju stalno prebivalište na teritoriji opštine.

Na područjima na kojima jezici manjina nisu u službenoj upotrebi, ustanove nadležne za vođenje postupka dužne su da pripadnicima manjina dozvole upotrebu maternjeg jezika i pisma, da na svom jeziku podnose molbe, pritužbe, podneske i predloge i da im se na istom jeziku dostavljaju sudski i drugi upravni otpisci.

U opštinama u kojima su jezici manjina u službenoj upotrebi, svedočanstva o stečenom obrazovanju na jeziku manjine, kao i druge javne isprave, na zahtev pripadnika manjine izdaju se na maternjem jeziku. U ovim opštinama propisana evidencija se vodi i na jezicima manjina, a obrasci se štampaju dvojezično, na srpskom i jeziku manjine čiji je jezik u službenoj upotrebi (čl. 18).

Dopunu ovoga Zakona predstavljaju odredbe sadržane u saveznim zakonima o Krivičnom postupku, Opštem upravnom postupku, Parničnom postupku i Zakonu o prekršajima koje predviđaju upotrebu jezika nacionalnih manjina tokom svih faza vođenja postupka, korespodencije i izricanja presude.

Novi Savezni zakonom o krivičnom postupku¹⁰ članovim 7-11 utvrđuje način na koji se postupak vodi na jezicima nacionalnih manjina. Prema članu 7 ZKP u službenoj upotrebi je srpski jezik, a u sudovima na čijim područjima žive pripadnici nacionalnih manjina i njihovi jezici i pisma. Tužbe, pedstavke i žalbe stranke upućuju na jeziku koji je u službenoj upotrebi u sudu. Pozive, odluke i druga pismena sud upućuje na srpskom jeziku, a u sudovima u kojima je u službenoj upotrebi jezik nacionalne manjine i na tom jeziku (član 10). Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na prevođenje tokom postupka (član 8), a sudovi međusobno sarađuju i ukazuju jedni drugima pravnu pomoć na jeziku koji je u službenoj upotrebi u sudu (član 11).

10 Službeni list SRJ broj 70 od 28. decembra 2001.

Saveznim zakonom o opštem upravnom postupku omogućeno je da se na područjima na kojima se u skladu sa Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisma koristi i jezik određene nacionalne manjine postupak vodi na jeziku i pismu te manjine, a dozvoljeno je i posredovanje tumača¹¹. Članom 239 (tačka 11) data je mogućnost da se postupak ponovi ukoliko licu koje je učestvovalo u postupku nije omogućeno da se služi svojim jezikom i pismom.

Najzad, Saveznim zakonom o parničnom postupku takođe je predviđeno da se na područjima na kojima su u službenoj upotrebi jezici nacionalnih manjina postupak vodi na maternjem jeziku pripadnika određene manjine¹². U saglasju sa prethodnim sud je dužan da obezbedi tumača i snosi njegove, kao i troškove prevođenja poziva, odluka i drugih sudskih akata¹³. Bitnom povredom parničnog postupka, u smislu Zakona, smatra se osujećenje službenog organa da se postupak vodi na maternjem jeziku pripadnika nacionalnih manjina¹⁴.

Zakonom o ličnoj karti¹⁵ Republike Srbije utvrđeno je da se obrasci za lične karte štampaju na srpskom jeziku i “na drugim jezicima naroda i narodnosti kojima je ustavom obezbeđena ravnopravnost upotrebe jezika”. Podaci u ličnoj karti ispisuju se na jezicima naroda i narodnosti u skladu sa Zakonom (čl. 20).

Simboli, nazivi ulica, trgova, gradskih četvrti, zaselaka i drugih delova naseljenih mesta utvrđeni su Zakonom o lokalnoj samoupravi Republike Srbije po kojem opštine samostalno odlučuju o ovim pitanjima. Ukoliko sadržina odredaba statuta opština koje se odnose na ovu oblast ne odgovaraju istorijskim ili stvarnim činjenicama ili ako se njima vređaju nacionalna ili verska osećanja nadležno ministarstvo može da odbije takve od-

11 Član 16, stavovi 1 i 2

12 Član 6

13 Članovi 102, 103, 104, 105.

14 Član 354, stav 2, tačka 9

15 Zakon je donet 1974. godine, a izmene i dopune su iz 1977, 1980, 1988, 1993, 1994.

redbe ili statut u celini¹⁶. Istim Zakonom u izvorni delokrug jedinica lokalne samouprave spadaju poslovi u vezi sa zaštitom i ostvarivanjem ličnih i kolektivnih prava nacionalnih manjina, kao i utvrđivanje jezika i pisma nacionalnih manjina koji su u službenoj upotrebi na teritoriji opština (član 18). Međutim, u Zakonu o lokalnoj samoupravi Republike Srbije koji je usvojen nekoliko dana pre donošenja Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina u SRJ sadržana je u članu 118 odredba koja ukazuje pravnu neusklađenost ova dva zakona u pogledu prava nacionalnih manjina na upotrebu nacionalnih simbola. Naime, dok savezni zakon precizira da se “simboli i znamenja nacionalnih manjina mogu službeno isticati tokom državnih praznika i praznika nacionalne manjine na zgradama i u prostorijama lokalnih organa i organizacija sa javnim ovlašćenjima na područjima na kojima je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi”, Zakon o lokalnoj samoupravi RS predviđa da se u “službenim prostorijama organa jedinice lokalne samouprave ističu samo državni simboli i simboli jedinica lokalne samouprave”. Vodeći računa da u postojećem ustavno-pravnom sistemu Savezni zakon imaju suprematiju u odnosu na republičke, potrebno je pokrenuti odgovarajuću proceduru pred Saveznim ustavnim sudom kako bi se usladile ove dve odredbe¹⁷.

Zakon o objavljivanju saveznih propisa i opštih akata (1992) obavezuje da se savezni propisi, drugi propisi i opšti akti koji su od značaja za ostvarivanje sloboda i prava pripadnika nacionalnih manjina, objave i na jezicima i pismima nacionalnih manjina.

Pravni položaj verskih zajednica određen je čl. 43 Ustava SRJ i članom 41 Ustava Republike Srbije. Savezni Ustav jamči

16 Članovi 117 – 121 Zakona o lokalnoj samoupravi Republike Srbije, Službeni list Republike Srbije od 26. februara 2002.

17 Međutim, u ovom trenutku veći problem predstavljaju odredbe u mnogim zakonskim i podzakonskim aktima koje sadrže elemente diskriminacije prema pripadnicima nacionalnih manjina. Zakonska reforma, koja je u toku, mora voditi računa o uklanjanju takvih odredbi i usvajanju mera koje podstiču afirmaciju nacionalnih manjina.

slobodu verovanja, javnog ili privatnog ispovedanja vere i vršenja verskih obreda. Stavom 2 objašnjeno je da niko nije dužan da se izjašnjava o svom verskom uverenju.

Članom 41 Ustava Republike Srbije jamči se sloboda veroispovesti “koja obuhvata slobodu verovanja, ispovedanja vere i vršenja verskih obreda”. Verske zajednice su odvojene od države i slobodne su u vršenju verskih poslova i obreda; one mogu osnivati verske škole i organizacije, a država ih može pomogati.

Zakonom o izboru narodnih poslanika Republike Srbije, u članu 60, stav 6, utvrđeno je da se u “opštinama gde su u službenoj upotrebi jezici nacionalnih manjina glasački listići štampaju i na tim jezicima,” a obaveza izbornih organa je da u tim opštinama zapisnike o radu biračkih odbora takođe štampaju na manjinskim jezicima. Najzad, članom 100 istog Zakona ovlašćen je nadzorni odbor za izbornu kampanju da inicira pokretanje postupka pred nadležnim državnim organima protiv lica koja su tokom izborne kampanje svojim ponašanjem pozivala na nasilje ili širenje nacionalne ili verske mržnje.

U Uputstvu o sprovođenju Zakona o izboru narodnih poslanika Republike Srbije, u delu V, utvrđeno je da se “glasački listići i drugi odgovarajući izborni materijal štampa na srpskom jeziku, ćirilicom”, a da se “za područja Republike gde žive nacionalne manjine glasački listići, zbirne izborne liste i zapisnici o radu biračkih odbora štampaju na srpskom jeziku, ćirilicom i, ispod toga, na jezicima nacionalnih manjina koji su u službenoj upotrebi u opštinama gde žive pripadnici nacionalnih manjina.”

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o državnim praznicima Republike Srbije iz 1991. godine i novijim, Zakonom o državnim praznicima koji su poslanici Savezne skupštine usvojili u junu 2001. godine utvrđeno je da zaposleni imaju pravo da u toku godine odsustvuju u dane verskih parznika: pravoslavni – na prvi dan Božića, na drugi dan Uskrsa i na prvi dan krsne slave; katolici – na prvi dan Božića, na drugi dan Uskrsa; pripadnici Islamske zajednice na prvi dan Ramazanskog

bajrama i na prvi dan Kurbanškog bajrama; pripadnici Jevrejske zajednice na prvi dan Kipura.

Obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina normativno je uređeno zakonima Republike Srbije o društvenoj brizi o deci, osnovnoj, srednjoj, višoj školi i o univerzitetu, a u Republici Crnoj Gori ekvivalentnim zakonima o osnovnoj i srednjoj školi.

Članom 64 Zakona o društvenoj brizi o deci predviđeno je da se predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Republici Srbiji može ostvarivati i na jezicima nacionalnih manjina, a da načine i uslove ostvarivanja osnova programa vaspitno-obrazovnog rada na jezicima manjina propisuje ministar nadležan za poslove prosvete.

Zakonom o osnovnoj školi Republike Srbije predviđeno je, u članu 5, pravo pripadnika nacionalnih manjina da nastavni plan i program ostvaruju na maternjem jeziku ili dvojezično ukoliko se za upis u prvi razred prijavi najmanje 15 učenika, a ovaj broj može biti i manji ukoliko se pribavi saglasnost ministra prosvete. Istim članom Zakona utvrđeno je da, ukoliko se nastavni plan i program realizuju na srpskom jeziku učenici, pripadnici nacionalnih manjina slušaju predmet maternji jezik sa elementima nacionalne kulture. Član 73 ovoga Zakona predviđa pokretanje disciplinskog postupka protiv nastavnika ili vaspitača koji u školi izazivaju nacionalnu ili versku netrpeljivost, a članovi 129 i 133 obavezuje školu koja organizuje nastavu na jezicima nacionalnih manjina da vodi evidenciju i izdaje javne isprave na tim jezicima.

Zakonom o osnovnoj školi Republike Crne Gore predviđa se da se na područjima koja nastanjuje veći broj pripadnika albanske nacionalnosti osnivaju škole ili odeljenja sa nastavom na albanskom jeziku, a u zavisnosti od uslova i u drugim školama na teritoriji Republike. U školama u kojima se nastava organizuje na albanskom obavezno je učenje srpskog jezika, a u nacionalno mešovitim sredinama može se organizovati dvojezična nastava. Shodno članovima 124 i 126 ovoga Zakona javne isprave u školama na albanskom jeziku izdaju se dvojezično.

Republičkim zakonima o srednjoj školi predviđeni su vidovi obrazovanja koji su sadržani u Zakonu o osnovnoj školi, a novinu bi predstavljale odredbe sadržane u članu 27 Zakona o srednjim školama Republike Srbije koji predviđa da je nastava jezika sa elementima nacionalne kulture fakultativni oblik obrazovno-vaspitnog rada i član 14 Zakona o srednjoj školi Republike Crne Gore koji nastavu na albanskom jeziku predviđa samo ukoliko za to postoje mogućnosti.

Zakonima o višoj školi i o univerzitetu Republike Srbije utvrđen je način organizovanja nastave na jezicima nacionalnih manjina koji podrazumeva obaveze osnivača¹⁸, način vođenja evidencije i izdavanja dokumenata, i način utvrđivanja odgovarajućeg poznavanja jezika kako nastavnika tako i studenata.

Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima Republike Srbije utvrđuje da se udžbenici štampaju i na jezicima nacionalnih manjina, a Zakon o bibliotečkoj delatnosti RS utvrđuje da je opšti interes u ovoj oblasti “izrada tekuće retrospektivne i druge bibliografije srpskog naroda i nacionalnih manjina koje žive u Republici Srbiji“. Takođe, Zakonom RS o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture utvrđeno je da su “opšti interesi u oblasti kulture programi iz oblasti kulture drugih naroda i narodnosti i staranje o zaštiti njihove kulturne baštine”.

Zakoni o javnom informisanju obe republike zabranjuju programske orijentacije i uređivačke politike javnih glasila koje su usmerene na raspirivanje nacionalne i verske mržnje i netrpeljivosti, a slične odredbe sadržane su u zakonima o udruživanju građana.

Zakonom o pečatu Republike Crne Gore i pečatima državnih organa, u članu 9, utvrđeno je da se “u opštini, odnosno pojedinom području opštine gde se, u skladu sa zakonom i statutom opštine vodi dvojezična administracija, u tekstu pečata naziv organa, koji ima sjedište na tom području, ispisuje pored srpskohrvatskog i na albanskom jeziku.”

18 Član 4, stav 2 i 3 Zakona o višoj školi RS i član 23 Zakona o univerzitetu RS

Delotvorno učešće nacionalnih manjina u društvenom životu

Delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u društvenom životu zajednice najpreciznije je utvrđeno Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina kojim su predviđena tela manjinske samouprave u oblasti kulture, službene upotrebe jezika, informisanja i obrazovanja. Nacionalni saveti su pravna lica i samostalno utvrđuju svoj rad. Nacionalne savete mogu formirati sve nacionalne manjine u zemlji, a način izbora utvrđuje nadležno ministarstvo u roku od 30 dana od stupanja Zakona na snagu. Nacionalni saveti ne mogu imati manje od 15 ni više od 35 članova, a način formiranja Saveta ostvaruje se elektorskim sistemom. Elektor može biti svaki pripadnik manjine koji je već izabran u neko predstavničko telo, na bilo kom nivou, ili predstavnik manjine koji izrazi volju da bude elektor i sakupi sto potpisa sunarodnika, ili pripadnik manjine koga za elektora imenuje jedna manjinska organizacija.

Istim Zakonom u cilju očuvanja, unapređenja i zaštite nacionalnih, etničkih, verskih, jezičkih i kulturnih posebnosti pripadnika nacionalnih manjina predviđeno je da će Savezna vlada ustanoviti Savezni savet za nacionalne manjine u čijem radu učestvuju predstavnici nacionalnih saveta nacionalnih manjina.

Prema delimičnim rezultatima ankete o zastupljenosti pripadnika nacionalnih manjina u javnim službama koju sprovede Pokrajinski sekretarijat za upravu, propise i prava nacionalnih manjina i Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica, u 39 od ukupno 45 vojvođanskih opština Srbi su predsednici u 27¹⁹, što predstavlja 73%.

Bez podataka iz dva opštinska suda, od ukupno 361 sudije 261 je Srbin, 37 su Mađari, 20 Crnogorci, 17 Jugosloveni, 10 Slo-

19 Prema podacima koje je na seminaru posvećenom Okvirnoj konvenciji (Beograd, januar, 2002) sopštio direktor Službe za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, gospodin Jan Oroš, lica srpske nacionalnosti su predsednici opština i u preostalih šest vojvodanskih opština.

vaci, 7 Hrvati, po 3 Rusina i Rumuna i po jedan Nemač, Rom i neopredeljen, što znači da je učešće sudija manjinske pripadnosti 17%, dok je njihovo učešće u ukupnoj vojvođanskoj populaciji oko 30%. U privrednim sudovima od 49 sudija 41 je Srbin, što je 84%, 5 Mađara (10%) i po jedan Jugosloven, Hrvat i Rumun.

U pokrajinskim organima uprave 87% zaposlenih su srpske i crnogorske nacionalnosti, a svega 13% zaposlenih lica pripada nekoj od nacionalnih manjina. Povoljnija situacija je u Sekretarijatu za manjine čiji je sastav ipak specifičan zbog prirode posla i u čijem okviru funkcioniše i brojna prevodilačka služba.

U skladu sa Saveznim i Republičkim ustavom i Zakonom o političkim organizacijama Republike Srbije, pripadnici nacionalnih manjina mogu ravnopravno sa svim građanima SRJ da formiraju i političke organizacije i udruženja²⁰. Iako ova prava nacionalnih manjina prevazilaze sadržaj Okvirne konvencije vredno ih je izdvojiti jer na taj način predstavnici manjina neposredno učestvuju u donošenju odluka koje su od interesa, ne samo za život i položaj pripadnika nacionalnih manjina već i za organizovanje i delovanje celokupne društvene i političke zajednice.

U AP Vojvodina sadržajem društvenog i političkog delovanja u pogledu unapređenja položaja nacionalnih manjina izdvajaju se Demokratski savez Hrvata u Vojvodini, Hrvatski narodni savez i dve organizacije mađarske manjine: Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara i Savez vojvođanskih Mađara.

Demokratski savez Hrvata u Vojvodini je osnovan u julu 1990, a Hrvatski narodni savez početkom 1999. godine. U aktuelnim sazivima Saveznog i republičkih parlamenata nema predstavnika hrvatske manjine. U Skupštinu AP Vojvodina izabrana su dva predstavnika hrvatske manjine, po jedan iz DSHV i HNS, a u opštini Subotica predstavnici ovih hrvatskih stranaka imaju 13 poslanika i mesto zamenika gradonačelnika. Učešćem u većinskim političkim partijama imaju i odbornike u dru-

20 Član 2 Zakona o političkim organizacijama SR Srbije; Službeni glasnik SRS, 37/1990.

gim mestima u Vojvodini i u Crnoj Gori, a do iseljavanja sa Kosova i tri odbornika u opštini Janjevo.

Svojim programom DSHV predviđa kulturno-prosvetnu autonomiju Hrvata u SRJ koja bi se sastojala u decentralizaciji državne uprave u oblastima prosvete i kulture i prepuštenju ovih delatnosti ustanovama manjinskih (hrvatskih) samouprava²¹.

Političke ciljeve Mađara u Jugoslaviji, odnosno Vojvodini zastupaju Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara, osnovana januara 1990. godine kao interesna zajednica koja zastupa kolektivne interese mađarske manjine i Savez Vojvođanskih Mađara osnovan 1994. godine. Od osnivanja političke partije vojvođanskih Mađara imale su predstavnike u odgovarajućim predstavničkim telima. Na poslednjim saveznim, republičkim i lokalnim izborima predstavnici mađarskih političkih partija dobili su podršku sunarodnika na osnovu koje u sazivu saveznog imaju dva²², republičkog 6, a pokrajinskog parlamenta 17 poslanika. Predsednik SVM je podpredsednik Vlade Republike Srbije.

Politička organizovanost Bošnjaka u Srbiji svedena je na političke partije koje deluju na teritoriji Sandžaka gde se uticajem izdvajaju Sandžačka demokratska partija i Stranka demokratske akcije, a deluju još Liberalna bošnjačka partija, Reformsko demokratska partija i još desetak manjih političkih partija.

Na poslednjim parlamentarnim izborima najviše uspeha imala je Sandžačka demokratska partija koja je, učestvujući na koalicionoj listi Demokratske opozicije Srbije, osvojila dva poslanička mesta u republičkom parlamentu, a mesto Ministra za

21 U ostvarivanju ovih ciljeva DSVH je 1993. godine uspeo da uvede hrvatski jezik kao službeni u opštini Subotica, gde je na lokalnom radiju tek 1998. godine formirana hrvatska redakcija. U SRJ radi sedamnaest kulturnih ustanova od kojih izdvajamo: Hrvatsko prosvetno-kulturno društvo "Matija Gubec" u Tavankutu, kulturno umetnička društva u Sonti, Subotici i Somboru koja neguju hrvatski jezik i kulturu kao i Institut "Ivan Antunović". Od izdavačkih kuća koje objavljuju dela na jeziku hrvatske manjine izdvajaju se HRID i Institut "Ivan Antunović".

22 Jedan poslanik je izabran sa liste Saveza vojvodanskih Mađara (DOS), a drugi je pripadnik Socijalističke partije Srbije.

nacionalne i etničke zajednice u Vladi SR Jugoslavije povereno je lideru ove stranke. Na saveznom parlamentarnim izborima Lista za Sandžak je osvojila jedno poslaničko mesto i zadržala je vlast na lokalnom nivou u novopazarskoj, sjeničkoj i tutinskoj opštini.

Iako je uvreženo mišljenje da se pripadnici romske nacionalnosti teško samoorganizuju i da su nedosledni prilikom artikulacije nacionalnih interesa, u SR Jugoslaviji je od 1990. godine osnovano nekoliko romskih političkih partija koje su se programski zalagale za politički status zajednice i rešavanje brojnih socio-ekonomskih, obrazovnih i drugih problema Roma.

Politički slabo organizovani, nejedinstveni i bez odgovarajuće kampanje na potonjim saveznom, republičkim i lokalnim izborima, Romi su ostvarili skromne rezultete. Sa liste DOS-a izabrana su svega tri Roma u sazive lokalnih organa vlasti. U Saveznom ministarstvu za etničke i nacionalne zajednice, Pokrajinskom sekretarijatu za upravu, propise i ostvarivanje prava nacionalnih manjina i Ministarstvu za prosvetu i sport dužnosti savetnika poverene su pripadnicima romske nacionalnosti, a takva mesta predviđaju se i u drugim resornim ministarstvima Vlade Republike Srbije.

Pripadnici pojedinih manjina su u proteklom periodu participirali u lokalnoj vlasti kao članovi većinskih političkih partija. Tako su u Dimitrovgradu i drugim područjima nastanjenim bugarskim življem pripadnici ove manjine bili zastupljeni u vlasti sa lista većinskih partija, a Demokratski savez Bugara koji je 1990. godine osnovan kao autentična nacionalna partija delovao je u opoziciji. U sadašnjem sazivu lokalne skupštine u Dimitrovgradu izabrana su četiri poslanika ove partije, a predsednik Izvršnog odbora Skupštine, takođe bugarske nacionalnosti, izabran je sa liste Demokratske opozicije Srbije.

Tradiciju političkog organizovanja i delovanja obnovili su i Bunjevci osnovanjem Bunjevačko-šokačke stranke koja ima jednog odbornika u Skupštini opštine Subotica.

Buđenje etniciteta u protekloj deceniji doprinelo je da se na političkoj sceni pojave političke stranke koje zastupaju nacionalne interese Vlaha u severoistočnoj Srbiji, a odnedavno i političke partije Egipćana i Aškalija u SR Jugoslaviji.

Budući da pripadnici albanske nacionalne manjine duže od decenije ne učestvuju u političkom životu zemlje i ne ostvaruju institucionalni uticaj na donošenje odluka u vezi sa statusom sunarodnika, osim u opštini Preševo gde Partija za demokratsko delovanje i Partija za demokratsko ujedinjenje Albanaca imaju većinu u predstavničkim i izvršnim organima vlasti. Predstavници ovih političkih organizacija Albanaca na jugu Srbije doprineli su da se kriza koja je potresala opštine Preševo, Bujanovac i Medveđu stiša, te da se počnu rešavati nagomilani problemi u vezi sa nepovoljnim međuetničkim odnosima, ekonomskim, prosvetno – obrazovnim i drugim stanjem.

Političke partije ostalih nacionalnih manjina u Srbiji nemaju značajniji uticaj na politički život zemlje, ali većina od njih pretenduje da na lokalnom i drugim nivoima učestvuje u vlasti i odlučuje o pitanjima od interesa za manjine.

U političkom životu Crne Gore učestvuju i predstavnici nacionalnih i etničkih manjina, ali postoji dosta prostora za njihovo delotvornije učešće u procesu političkog odlučivanja. U aktuelnom parlamentarnom sazivu pored dva poslanika Albanaca koji su birani sa lista Demokratske unije Albanaca odnosno Demokratskog saveza, izabrana su i tri Albanaca sa liste Demokratske partije socijalista.

Najuticajnije političke partije Albanaca u Crnoj Gori su Demokratska unija Albanaca (DUA), Demokratski savez Albanaca u Crnoj Gori i Partija demokratskog prosperiteta (PDP).

Kada je u pitanju izbor odbornika i poslanika albanske nacionalnosti u lokalne organe vlasti i republički parlament prisutni su oblici afirmativne akcije s obzirom da je Republičkim zakonom o izboru odbornika i poslanika predviđeno da opšti-

ne, u kojima su Albanci većinsko stanovništvo, čine posebnu izbornu jedinicu u okviru jedinstvene republičke, i da cenzus za ulazak albanskih predstavnika u Parlament iznosi 1 %. Na lokalnom nivou Albanci imaju apsolutnu vlast u opštini Ulcinj od 18 od 32 odbornika su pripadnici albanskih nacionalnih stranaka.

Izborni cenzus u Republici Crnoj Gori iznosi 3% i pored Albanaca jedino Bošnjaci/Muslimani mogu računati na zastupljenost u parlamentarnom sazivu. Pripadnici ove manjinske zajednice podjeljeni su u nekoliko političkih partija različitih programskih opredeljenja: Stranka demokratske akcije (SDA), Internacionalna demokratska unija, Stranka nacionalne ravnopravnosti i Zajednica Bošnjačko-Muslimanska. Iako su procentualno najveća manjinska zajednica u Crnoj Gori Bošnjaci/Muslimani nemaju ni jednog predstavnika nacionalnih partija u parlamentarnom sazivu. Sa liste koalicije "Pobjeda je Crne Gore" u parlamentarni saziv izabrana su tri Bošnjaka/Muslimana pristalica Demokratske partije socijalista.

Na lokalnom nivou manjinsko stanovništvo je relativno dobro zastupljeno u opštinama Plav, Rožaje, Bjelo Polje zahvaljujući podršci koju su dobili učestvujući na izborima kao pripadnici Demokratske partije socijalista.

U Saveznoj skupštini nema poslanika iz Crne Gore koji su pripadnici nacionalnih i etničkih manjina.

U republičkim organima uprave pripadnici nacionalnih i etničkih manjina obavljaju dužnosti Ministra za nacionalne i etničke zajednice (Albanac), ministra za saobraćaj (Bošnjak/Musliman), a podpredsednik Skupštine Crne Gore je takođe pripadnik bošnjačke/muslimanske nacionalne zajednice.

Pravo na obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina

Prema Zakonu o osnovnoj školi Republike Srbije²³ nastava na jezicima nacionalnih manjina ili dvojezična nastava organizuje se u sredinama gde postoji najmanje petnaest prijavljenih učenika za upis u prvi razred. Uz odobrenje ministra prosvete nastava se može organizovati i u sredinama gde predviđeni cenzus nije ispunjen. U osnovnim školama u Vojvodini vaspitno-obrazovni rad se organizuje na pet nastavnih jezika: srpskom, mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinskom i dvojezično.

U školskoj 2000/2001. godini učenici mađarske narodnosti pohađali su nastavu na maternjem jeziku u 83, slovačke u sedamnaest, a rumunske i rusinske u osamnaest odnosno tri vojvođanske osnovno-školske ustanove. Paralelna nastava na srpskom i na jednom od jezika manjina se ostvaruje u preko sto osnovnih škola, a u dve škole odvija se paralelna nastava na jezicima triju narodnosti. U ukupnoj školskoj populaciji Vojvodine od I-VIII razreda nastavu na mađarskom jeziku pohađa 11 %, na slovačkom 2 %, na rumunskom i rusinskom nešto manje od 1 % što približno odgovara etničkom sastavu Vojvodine. U sredinama gde se nastava izvodi samo na srpskom jeziku, učenici čiji maternji jezik nije srpski imaju izborni predmet Maternji jezik sa elementima nacionalne kulture, po dva časa nedeljno od I-VIII razreda. Odnedavno u opštini Bačka Palanka, u mestima Tovariševo i Obrovac, kao i u Obrenovcu kod Beograda organizuje se učenje romskog jezika sa elementima nacionalne kulture. Obrazovanje romske dece je opterećeno mnogobrojnim problemima: neprihvatanje romske dece od strane vršnjaka i diskriminacija sa kojom se suočavaju veoma rano²⁴, nepoznavanje jezika

23 *Službeni glasnik* Republike Srbije; 50/1992.

24 Prilikom testiranja za upis u prvi razred osnovne škole romska deca se upućuju u škole za specijalno vaspitanje dece iako njihov koeficijent nije manji nego kod ostale dece. Slabije rezultate na ovim testovima mali Romi pokazuju zbog nepoznavanja je-

većine, tradicionalni pristup unutar romske porodice u kojoj deca sa radom, najčešće prošnjom i nadničarenjem, počinju veoma rano, nedostatak kadrova, dugogodišnje izbegavanje vlasti da rešava problem obrazovanja Roma.

Vaspitanje i obrazovanje na jezicima manjina u srednjoškolskim ustanovama reguliše Zakon o srednjoj školi²⁵ na osnovu kojeg je za ostvarivanje nastavnog plana i programa na jezicima nacionalnih manjina potreban minimum od petnaest učenika u odeljenjima prvog razreda gimnazija, stručnih i umetničkih škola (čl.5, st.1). Za ostvarivanje nastave na jezicima manjina u sredinama gde cenzus nije ispunjen, potrebna je saglasnost ministra prosvete. Odredbe istog člana obavezuju škole da, u sredinama gde je nastava samo na jezicima nacionalnih manjina, obezbede uslove za ostvarivanje plana i programa iz srpskog jezika, a u sredinama gde se ne izvodi dvojezična ili nastava na jezicima manjina, škola mora da obezbeđuje uslove za sprovođenje nastavnog programa i plana iz predmeta maternji jezik sa elementima nacionalne kulture. Nastava na jezicima manjina (mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinском) bila je tokom 1999/2000. zastupljena u osamnaest vođanskih opština i to u dvanaest gimnazija i dvadeset stručnih škola sa 290 odeljenja i 7.240 učenika, a slična struktura je zadržana i tokom 2000/2001. školske godine. U osnovnim i srednjim školama u kojima se nastava odvija na jezicima manjina, obavezno je vođenje evidencije i na jeziku narodnosti²⁶, a školska javna isprava izdaje se takođe i na jezicima narodnosti²⁷.

Zakoni o višoj školi²⁸ i o univerzitetu²⁹ imaju saglasne odredbe u pogledu organizovanja i sprovođenja nastave na jezicima narodnosti, evidencije u matičnim knjigama i o izdavanju

zika, getoizirane svesti i nepovoljnih socio-ekonomskih uslova za razvoj ličnosti.

25 Službeni glasnik Republike Srbije; 50/1992.

26 Stav 2 člana 129 Zakona o osnovnoj školi i stav 3 člana 99 Zakona o srednjoj školi Republike Srbije.

27 Stav 5 člana 100 Zakona o srednjoj školi Republike Srbije.

diploma i izdavanju javnih isprava o završenim studijama. U 11 viših škola Vojvodine nastavu pohađa 717 studenata pripadnika mađarske, rumunske, slovačke i rusinske narodnosti, od kojih 466 pohađa studije na maternjem jeziku. Od ukupnog broja studenata-pripadnika narodnosti na maternjem jeziku studira na višim školama 69.3% Mađara, 32 % Slovaka, 91,07 % Rumuna i 4,76 % Rusina. Na trinaest visokoobrazovnih institucija u Vojvodini studira 1.598 pripadnika nacionalnih manjina, od kojih 357 studenata³⁰ visoko obrazovanje stiće na maternjem jeziku.

Iako postoji relativno dobra osnova za školovanje na jezicima manjina u Vojvodini, uočljiva je izvesna neujednačenost u pogledu dostupnosti manjinskih obrazovnih ustanova u pojedinim opštinama. Uslovi za školovanje na jezicima manjina su daleko povoljniji u sredinama u kojima je koncentrisano manjinsko stanovništvo, a lošiji u sredinama u kojima živi manji broj pripadnika manjina, pa je odnos broja učenika koji pohađa nastavu na maternjem jeziku daleko manji u odnosu na učenike koji nastavu prate na srpskom jeziku.

Slabosti koje se ispoljavaju u školovanju na jezicima manjina i posledice koje iz toga proizilaze odraz su ne samo velike disperzije manjinskog stanovništva nego i drugih uzroka, kao što su: nacionalna heterogenost porodica, neblagovremeno uključivanje u obrazovni sistem na maternjem jeziku i nedovoljno znanje maternjeg jezika, nepostojanje uslova u pojedinim sredinama za nastavu na manjinskim jezicima zbog malog broja učenika ili nedostatka stručnog kadra, manje mogućnosti izbora škola na srednjem i visokom stupnju i manje mogućnosti zapošljavanja.

Uzroci iz kojih proizilaze navedene slabosti i posledice različitog su karaktera. Već je rečeno da je Zakonom propisa-

28 Službeni glasnik Republike Srbije; 50/1992. i 39/1993.

29 Službeni glasnik Republike Srbije; 54/1992. i 39/1993.

30 301 Mađar, 24 Slovaka, 13 Rumuna i 19 Rusina obrazovanje stiće na Novosadskom ili Subotičkom univerzitetu, pohađajući nastavu na maternjem jeziku.

no da se nastava izvodi na jeziku nacionalne manjine ako se u prvi razred prijavi petnaest učenika. Ministar prosvete može odobriti formiranje odeljenja i sa manjim brojem učenika. U praksi se tako i postupa ukoliko se za upis u prvi razred prijavi bar deset učenika. Međutim, kako su se odobrenja iz Ministarstva prosvete sporo pribavljala roditelji su odustajali od upisa dece u škole na maternjem jeziku, a u nekoliko slučajeva i od mogućnosti da deca pohađaju nastavu u dvojezičnim školama.

Zbog malog broja odeljenja i nedovoljnog fonda časova škole objektivno nisu u stanju da obezbede kvalifikovan nastavni kadar za nastavu na maternjem jeziku, tako da je neophodno da se program odvija dvojezično. Poseban problem je nedostatak nastavnog kadra na višim školama i fakultetima na kojima bi studenti – pripadnici nacionalnih manjina želeli da se obrazuju na maternjem jeziku.

U nekim opštinama nastaju problemi kad prosvetne vlasti koncentrišu nastavu na manjinskom jeziku u samo jednu ili dve škole, zbog čega roditelji odustaju od ovog vida nastave. Ovo se pogotovo odnosi na predškolsku nastavu koja je neophodna kao priprema dece za uključivanje u osnovnoškolsko obrazovanje.

Roditelji se teško organizuju da bi uticali na odluke prosvetnih vlasti, posebno u ruralnim sredinama. Predstavnici mađarske manjine oformili su, pre nekoliko godina Udruženje za pomoć učenicima mađarske nacionalnosti, čiji je uticaj bio zanemarljiv jer im je osporen legitimitet.

Posebne primedbe predstavnika manjina, saopštene u stručnim raspravama, odnose se na nastavne programe utemeljene više u apstraktnim ideološkim načelima u kojima je prisutan snažan uticaj etnocentrizma i tradicionalizma, a manje na pedagoškim i stručnim mišljenjima. Pri tome, programi se donose bez konsultacija sa stručnim i naučnim institucijama, pa izostaje vaspitavanje dece za život u multikulturalnoj sredini koji neminovno podrazumeva etničku i versku toleranciju i otvorenost prema drugima. Tako su u višejezičkim školama odeljenja odvojena po

nastavnim jezicima, pa tokom školovanja deca ostaju zatvorena u svojim jezičko-kulturnim grupama, što dovodi do podvajanja, rivalstva i netrpeljivosti.

Vaspitanje i obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina ostvaruje se i u drugim delovima Republike Srbije, ali ne na organizacionom i metodološkom nivou kako se to čini u Vojvodini.

Bugarski jezik sa elementima nacionalne kulture izučava se u pet isturenih osnovnoškolskih i jednom gimnazijskom odeljenju u Dimitrovgradu. U bosilegradskoj ruralnoj opštini, koju takođe nastanjuju pripadnici bugarske nacionalne manjine, školovanje je otežano kako zbog nedovoljne zastupljenosti učenja gradiva na maternjem jeziku, tako i zbog udaljenosti osnovnih i srednjih škola od mesta stanovanja.

Nastava na albanskom jeziku ostvaruje se u osnovnim i srednjim školama u južnosrbijanskim opštinama Bujanovcu, Preševu i Medveđi. U opštini Preševo, u kojoj prema procenama živi 93 % albanskog stanovništva radi osam osnovnih škola, gimnazija i još jedna srednja stručna škola. U opštini Bujanovac u kojoj su Albanci, takođe, većinsko stanovništvo rade četiri osnovne i jedna srednja škola. Po završetku srednjoškolskog obrazovanja maturanti albanske nacionalnosti su studije na maternjem jeziku počinjali na Prištinskom univerzitetu na nekoliko fakulteta. U poslednjoj deceniji nastava na albanskom jeziku na Kosovu je uglavnom zamrla jer su roditelji i učenici albanske nacionalnosti odbijali pohađaje škola u kojima je nastavu organizovalo Ministarstvo prosvete Republike Srbije.

U Republici Crnoj Gori nastava na albanskom jeziku organizovana je u Ulcinju, Plavu i u Tuzima. U ovim mestima rade osnovne i srednje školske ustanove u kojima se celokupna nastava organizuje na albanskom jeziku.

Kulturni život i informisanje na jezicima nacionalnih manjina

Unapređenje i zaštita kulturne baštine, kako materijalne tako i duhovne, od krucijalnog su značaja za identitet svake manjinske zajednice. Iako pojam kulture ima šire značenje, a međusobni, permanentni uticaji naroda koji žive na relativno skućenom prostoru doprinose bogatstvu kulturnih varijeteta, kada je u pitanju kultura manjinskih zajednica najčešće se misli na zaštitu običaja, folkloru, književnosti i umetničkog stvaralištva.

U našoj zemlji o interesima manjinskog stanovništva u oblasti stvaralaštva i kulture brigu vode matice, zajednice i društva³¹ narodnosti koje pripremaju programe i sprovode aktivnosti za očuvanje i unapređenje narodnosnog jezika, književnosti, umetnosti, folkloru. Zaštita kulturne baštine i unapređivanje kulturnog identiteta manjinskih zajednica najrazvijeniji su u Vojvodini u kojoj je bogata tradicija kulturnog stvaralaštva manjina ili institucionalizovana ili se odvija kroz rad amaterskih udruženja.

Pored profesionalnog pozorišta na mađarskom jeziku u Novom Sadu, brojne su amaterske pozorišne družine slovačke, rumunske i rusinske manjine na ukupno devet pozorišnih scena. Smotre folklornih, književnih i drugih kulturnih manifestacija i naučnih skupova na jezicima manjina organizuju se svake godine. Na mađarskom jeziku tradicionalni su lingvistički dani "Sarvaš Gabor", književni susreti "Sentelekijevi dani", pesnički susreti "Ferenc Feher" i smotre umetničkih i folklornih ansabala "Durindo" i "Đeđešbokreta" kao i festivali "Vive – Vitakijevi dani" i "Zasviraj sviralo, zasviraj".

31 Narodnosne matice su društvene organizacije čiji su prevashodni zadaci izražavanje, negovanje i čuvanje nacionalnog identiteta i kolektivnih interesa pripadnika određene nacionalne manjine...
Zajednice su društveno-kulturne organizacije u koje mogu da se uključe svi građani bez obzira na nacionalnu, versku ili socijalnu pripadnost, ali svoju aktivnost, pre svega, usmeravaju na negovanje i očuvanje nacionalnog identiteta određene nacionalne manjine na teritoriji SRJ.

Pored redovne smotre amaterskih pozorišnih društava, pripadnici slovačke manjine priređuju “Zimske susrete slovakista” posvećene negovanju i unapređenju književnosti na slovačkom jeziku i festival slovačke muzike i folklora “Tancuj, tancuj”.

Pripadnici rumunske narodnosti u Vojvodini održavaju književne susrete “Doktor Radu Flora”, smotre folklornih ansambala i susrete amaterskih pozorišta Rumuna u Vojvodini.

Na rusinskom jeziku organizuju se slični godišnji susreti pozorišnih, folklornih i književnih društava, a sadržajem se izdvajaju naučni skupovi posvećeni rusinskim narodnosnim školama i filološkim problemima.

Matica češka – “Češka beseda” tradicionalno, u Beloj Crkvi, organizuje “Dane maskenbala – Masopust” koji su prošle godine otvoreni prvom pozorišnom predstavom na češkom u izvođenju pozorišne sekcije Matice.

Tradicionalni su i dani kulture koje organizuju pripadnici mađarske, slovačke i romske nacionalne manjine u Vojvodini, a primer dobre prakse života u multikulturalnoj sredini predstavlja “Dužjanica”, više etno manifestacija Hrvata, Bunjevaca, Šokaca i Mađara kojima se obeležava kraj žetve u severnobačkom delu Vojvodine.

I u drugim krajevima Srbije nastanjenim pripadnicima nacionalnih manjina, deluju njihova kulturna udruženja koja doprinose kulturnoj baštini kako svoje etničke, tako i celokupne multikulturalne jugoslovenske zajednice.

U Sandžaku pripadnici bošnjačke manjine, organizovani u nekoliko nevladinih organizacija i udruženja, nastoje da zaštite baštinu regije koja je deo orijentalne i evropske kulturne baštine. Malobrojna umetnička i naučna udruženja, poput Kulturnog društva “Preporod”, “Sandžačkog intelektualnog kluba” i “Matice Bošnjaka”, deluju na revitalizaciji autohtonih vrednosti identiteta Bošnjaka, uvažavajući jednako istorijske okolnosti u kojima je njihova nacionalna svest sazrevala i savremene procese buđenja etniciteta u Jugoistočnoj i Istočnoj Evropi.

Svoja kulturna i folklorna udruženja imaju i pripadnici romske, bugarske i vlaške manjine koja organizuju godišnje smotre stvaralaštva, festivale, književne i likovne kolonije.

U Republici Crnoj Gori 2001. godine je osnovan "Kulturno informativni centar za ostvarivanje prava nacionalnih i etničkih zajednica" koji je u svom statutu, kao jedan od ciljeva predvideo unapređenje i zaštitu prava i identiteta nacionalnih zajednica. Centar bi trebalo da saraduje sa maticama pripadnika nacionalnih manjina i etničkih grupa u inostranstvu, razvija izdavačku delatnost, podstiče javne rasprave, organizuje seminare i promocije. Pripadnici nacionalnih manjina svoju kulturu i tradiciju neguju i razvijaju delujući u nevladinim i kulturnim udruženjima poput Hrvatskog kulturnog društva "Napredak", bošnjačkih udruženja "Preporod" i "Almanah" i albanskih institucija "Art klub" i "Don djon buzuku".

Kulturno nasleđe nacionalnih manjina predstavlja deo celovite kulturne baštine zajednice. Materijalna baština je delom zaštićena u nacionalnim, zavičajnim i regionalnim muzejima i legatima, ali je dobar deo crkvenih i sakralnih objekata ostao izvan domašaja društvene zaštite. Čak i u velikim gradovima – Beogradu, Novom Sadu, Nišu ili multietničkim opštinama poput Subotice ili Novog Pazara zanemareni su spomenici koji ne samo da svedoče o burnoj istoriji regiona već predstavljaju ili autentične arhitektonsko – urbane celine ili u svojim riznicama poseduju retko umetničko blago.

Izdavačka delatnost na jezicima manjina poverena je specijalizovanim izdavačkim kućama koje su, sve do sredine prošle decenije, objavljivale desetine naslova godišnje. Samo jedna od njih, "Forum", koja se bavi izdavačkom delatnošću na jeziku mađarske manjine od 1953. kada je osnovana do 1995. godine, objavila je preko 2000 naslova³². U skromnijem obimu,

32 Na mađarskom jeziku je početkom devedesetih godina u proseku izlazilo oko četrdeset knjiga u prosečnom tiražu od 1000 primeraka, na slovačkom sedam u tiražu po 500, a približni su bili i obim i tiraž izdanja na rumunskom i rusinskom jeziku.

ali sa ne manjim kulturnim doprinosom objavljuju izdavačke kuće “Kultura” na slovačkom, “Libertatea” i “Tibiskus” na rumunskom, “Ruske slovo” na rusinskom, “Bratstvo” na bugarskom, “Romainterpress” na romskom jeziku. Pored ovih postoje i druge izdavačke kuće koje neguju specijalizovane biblioteke na manjinskim jezicima, ali nedostatak sredstava, pogrešna uređivačka politika i loša kadrovska rešenja doprineli su da se tiraž izdanja na manjinskim jezicima gotovo prepolovi.

U bibliotečkoj mreži Vojvodine knjige na jezicima narodnosti zastupljene su u skladu sa etničkim sastavom stanovništva: 76,67 % knjiga je na srpskom, 15,65 % na mađarskom, 1,12 % na slovačkom, 1,04 % na rumunskom i 0,22 % na rusinskom jeziku, a za ostali deo zemlje nisu ažurirani podaci o bibliotečkom fondu na jezicima manjina, osim u bililitekama u Dimitrovgradu u kojima samo trećina knjižnog fonda na bugarskom jeziku

Najveći deo dnevnih i informativnih listova na jezicima nacionalnih manjina izlazi u AP Vojvodini gde je registrovano blizu 150 novinskih listova. Na mađarskom jeziku, pored dnevnog lista “Magyar Szó”, nedeljnika “7 Nap”, omladinskog nedeljnika “Képes Ifjúság” i dečijih novina: “Jó Pajtás” i “Mézes kalács”, periodično izlaze i časopis za kulturu, književnost i umetnost “Híd”, časopis za naučna i društvena pitanja “Létük”, umetnički i kritički časopis “Uj Simpozion”, dvojezični časopis, na mađarskom i srpskom, za književnost, umetnost i kulturu “Orbis”, stručni, periodični zbornik “Hungarológiai közlemények”.

Na slovačkom pored informativno-političkog nedeljnika “Hlas Ľudy” koji sadrži prilog za poljoprivrednike “Pol’nohospodárske rozhl’ady”, izlaze i omladinski list “Vzlet”, dečiji “Zornička”, i porodični magazin “Rovina”.

Na rusinskom jeziku izlazi nedeljni informativno- -politički list “Ruske slovo”, omladinski list “MAK” i dečiji časopis “Zahradka” i časopis za književnost i kulturu “Švetloc”.

Na rumunskom izlaze “Libertatea” – informativno- -politički nedeljnik, listovi za decu i omladinu “Bucuria copiilor” i “Tinre-

ea”, časopi za kulturu i umetnost “Lumina” i stručni časopisi “Traditia” i “Ogledalo”/ “Oglinda”.

Iako je još 1939. godine u Beogradu izašao prvi list na romskom jeziku, a sredinom sedme decenije izlazilo više listova u nekoliko regionalnih centara, štampa na jeziku ove nacionalne manjine nije razvijena. Privatna izdavačka kuća “Romainterpress” iz Beograda povremeno štampa list “Romano lil”, dečiji list Čhavrikanolil” i stručni časopis “Romologija”. Matica Romska u Novom Sadu izdaje časopis za nauku i kulturu “Alav e Rromengo”.

Pripadnici bugarske nacionalne manjine imaju svoj list “Bratstvo”. Bošnjaci, pored “Sandžačkih novina” i časopis “Has”, o regionalnim i nacionalnim događajima i problemima mogu se obavestavati čitajući nezavisnu reviju “Sandžak”, književni časopis “Mak”. Mešihat islamske zajednice Sandžaka izdaje svoje glasilo “Glas Islama”.

Elektronski mediji čiji je osnivač država, takođe imaju redakcije na jezicima nacionalnih manjina, a najrazvijenija programska i kadrovska struktura ustanovljena je u RTV Novi Sad u kojoj se tradicionalno emituje program na mađarskom, slovačkom, romskom, rumunskom i rusinskom jeziku. Pored celodnevno program na Radio Novom Sadu na mađarskom jeziku radio program emituju još 22 lokalne radio stanice. Prema programskom planu koji su 22. februara 2001. godine usvojili Programska služba i Odeljenje za planiranje programa i koordinaciju RT Novi Sad, na mađarskom jeziku godišnje se emituje 865 televizijskih emisija u trajanju od 30.125 minuta.

Emisije na slovačkom, rumunskom i rusinskom jeziku zastupljene su u godišnjoj programskoj šemi sa po 13.260 minuta od kojih se svakodnevno, osim u danima vikenda, emituje petnaestominutna informativna emisija, nedeljno se emituju po dve emisije kulturnog i informativno-političkog sadržaja, a jednom mesečno kontakt program u trajanju od 90 minuta. Za pripadnike ovih nacionalnih manjina Radio Novi Sad emituje dnevni četvoročasovni program.

Pripadnici ukrajinske nacionalne manjine imaju trinaest emisija godišnje sa 650 minuta TV programa i jednočasovni nedeljni radio program.

Hrvatska redakcija koja je na RT Novi Sad ustanovljena u julu 2001. godine zauzima hiljadu minuta programske šeme ili 20 emisija godišnje, a od oktobra 2001. godine sa emitovanjem programa počinje i redakcija na nemačkom jeziku.

Emisije na romskom jeziku emituju se na celokupnoj mreži RTV Srbije, kao i na satelitskoj mreži u trajanju od 90 minuta mesečno. U programskoj šemi RT Novi Sad program na romskom jeziku je tokom godine prisutan sa 372 emisije ili 14.760 minuta. Svake nedelje emituje se trisatrideset minuta informativno – političkog, naučno – obrazovnog i zabavnog programa na romskom jeziku. Svakodnevno se emituje tročasovni radio program u Novom Sadu, a mreža nezavisnih stanica Srbije emituje dnevnu emisiju na romskom jeziku. U Radio Beogradu radi Romska redakcija, ali već duže vreme ne emituje program koji je do pre nekoliko godina bio svakodnevno u trajanju od trideset minuta.

Program na albanskom jeziku je ranije emitovan iz regionalnog centra RTS u Prištini i podrazumevao je razvijenu programsku šemu u kojoj su informativno – politički, kulturno – zabavni, naučni, dečiji i drugi programi emitovani na jeziku albanske nacionalne manjine. Danas na državnim medijima ne postoje emisije na albanskom, ali u opštini Bujanovac dve privatne radio stanice “Toni” i “Ema” emituju program na ovom jeziku.

Na bugarskom jeziku televizijski program emituje lokalna stanica “Caribrod”, a svakodnevno se emituje i šestočasovni radijski program.

Emisije na jezicima manjina emituju i brojne regionalne i lokalne radio stanice koje uređivačku koncepciju i vreme emitovanja emisija usklađuju sa etničkom strukturom stanovništva.

Službena upotreba jezika i pisma

Pod službenom upotrebom jezika i pisma podrazumeva se upotreba jezika i pisma u radu državnih organa, organa autonomnih pokrajina, gradova i opština, organizacija koje vrše javna ovlašćenja, javnih preduzeća i javnih službi, kao i u radu drugih organizacija kada vrše poslove predviđene Zakonom o službenoj upotrebi jezika. Službenom upotrebom jezika i pisma smatra se njihova upotreba u usmenom i pismenom opštenju organa i organizacija međusobno i sa strankama, u vođenju postupaka u kojima se ostvaruju i štite prava, dužnosti i odgovornosti građana, vođenju evidencija od strane opštinskih organa i organizacija koja vrše javna ovlašćenja, izdavanju javnih i drugih isprava, kao i u ostvarivanju prava i dužnosti radnika iz rada ili po osnovu rada. Takođe, pod službenom upotrebom jezika podrazumeva se ispisivanje naziva mesta, drugih geografskih naziva, naziva trgova, ulica, organa, organizacija i firmi i objavljivanje javnih poziva, obaveštenja, upozorenja za javnost i ispisivanje drugih javnih natpisa.

Na teritoriji Republike Srbije u upotrebi su srpski jezik i ćirilično pismo, a latinično pismo u onim opštinama u kojima u većem broju žive pripadnici naroda čije je primarno pismo, u skladu sa tradicijom – latinica. Na područjima na kojima žive pripadnici nacionalnih manjina istovremeno sa srpskim jezikom u službenoj upotrebi su i jezici narodnosti. U tom smislu je Statutom AP Vojvodina iz 1991. godine utvrđeno da su u službenoj upotrebi, pored srpskog jezika i ćiriličnog pisma i latinično pismo i mađarski, slovački, rumunski i rusinski jezik i njihova pisma.

U skladu sa Ustavom, Zakonom o službenoj upotrebi jezika, Zakonom o lokalnoj samoupravi i Statutom AP Vojvodina opštine su donele nove statute kojima je uređena službena upotreba jezika i pisma.

Na teritoriji AP Vojvodina je sada u 20 opština istovremeno sa srpskim jezikom u službenoj upotrebi i jedan jezik nacionalne manjine, u jedanaest opština su u službenoj upotrebi

istovremeno sa srpskim jezikom još dva jezika nacionalnih manjina, dok su u pet opština i gradu Novom Sadu u službenoj upotrebi srpski jezik i tri jezika nacionalnih manjina.

Jezici i pisma koji su pored srpskog jezika i ćirilice u službenoj upotrebi na teritoriji AP Vojvodine

1.	Ada	mađarski
2.	Alibunar	rumunski i slovački
3.	Apatin	mađarski
4.	Bač	mađarski i slovački
5.	Bačka Palanka	slovački
6.	Bačka Topola	mađarski, rusinski i slovački
7.	Bački Petrovac	slovački
8.	Bela Crkva	mađarski, rumunski, češki
9.	Beočin	slovački
10.	Bečej	mađarski
11.	Vrbas	mađarski i rusinski
12.	Vršac	rumunski i mađarski
13.	Žabalj	rusinski
14.	Žitište	mađarski, rumunski
15.	Zrenjanin	mađarski, rumunski, slovački
16.	Kanjiža	mađarski
17.	Kikinda	mađarski
18.	Kovačica	slovački, mađarski, rumunski
19.	Kovačica	mađarski, rumunski
20.	Kula	rusinski, mađarski
21.	Mali Idoš	mađarski
22.	Nova Crnja	mađarski
23.	Novi Bečej	mađarski
24.	Novi Kneževac	mađarski
25.	Novi Sad (grad)	mađarski, slovački, rumunski, rusinski

26.	Odžaci	mađarski, slovački
27.	Plandište	mađarski, slovački, rumunski
28.	Senta	mađarski
29.	Sečanj	mađarski, rumunski
30.	Sombor	mađarski
31.	Srbobran	mađarski
32.	Stara Pazova	slovački
33.	Subotica	mađarski, hrvatski
34.	Temerin	mađarski
35.	Titel	mađarski
36.	Čoka	mađarski
37.	Šid	slovački, rusinski

Dakle, na teritoriji AP Vojvodina mađarski jezik je u službenoj upotrebi u 20, slovački u 12, rumunski u 9, rusinski u 5, a češki i hrvatski u po jednoj opštini. Istovremeno u gradu Novom Sadu u službenoj upotrebi su i jezici mađarske, slovačke, rumunske i rusinske nacionalne manjine.

No i pismeno obraćanje stranaka opštinskim organima na jezicima nacionalnih manjina obezbeđeno je obrazovanjem prevodilačke službe u osam opština i u Novom Sadu, a u 15 opština zaposleni koji rade na prijemu stranaka osposobljeni su za komunikaciju na jezicima nacionalnih manjina. U četiri opštine pored obrazovanja prevodilačkih službi zaposleni se osposobljavaju za komunikaciju na manjinskim jezicima. Usmenih obraćanja stranaka na jezicima nacionalnih manjina ima u proseku manje od 10 u šest opština, desetak ih ima u jednoj opštini, od 10 do 20 u tri opštine, od 20 do 30 u dve opštine, oko 50 u tri, a preko 100 u dve pokrajinske opštine. Manje od 10 pismenih obraćanja stranaka na jezicima nacionalnih manjina u prvom tromesečju 2000. godine bilo je u dve opštine, a 10, odnosno 29 obraćanja imale su dve opštine. U samo jednoj opštini zabeleženo je 500 obraćanja, a najviše pismenih obraćanja lokalnim vlastima, čak 4.100 zabeleženo je u opštini Senta. U

23 opštine i gradu Novom Sadu nisu evidentirana obraćanja na jezicima nacionalnih manjina.

Vođenje postupaka za ostvarivanje i zaštitu prava na jezicima nacionalnih manjina obezbeđeno je obrazovanjem prevodičких službi u sedam opština i u Novom Sadu, a u sedamnaest opština su ovi poslovi obezbeđeni osposobljavanjem zaposlenih za vođenje postupka na jezicima manjina, U dve opštine su omogućena oba vida komunikacije sa pripadnicima nacionalnih manjina, a u jednoj zaposlenima koji rade na ovim poslovima manjinski jezik je maternji. U prvom tromesečju prošle godine u tri opštine je vođeno manje od 20 postupaka na jezicima nacionalnih manjina, u jednoj je bilo 120 postupaka, a čak u 26 opština i glavnom pokrajinskom gradu nisu vođeni ovakvi postupci.

Javne i druge isprave izdaju se u organima uprave na jezicima nacionalnih manjina u 16 opština, dok u 14 opština i u Novom Sadu ovo nije omogućeno.

Nazivi mesta, trgova i ulica, organa, organizacija i firmi ispisuju se na jezicima nacionalnih manjina u dvadeset opština, a u ostalim se to čini parcijalno, dok se u četiri opštine nijedan od naziva ne ispisuje na jezicima nacionalnih manjina.

Na jezicima nacionalnih manjina se javni pozivi, obaveštenja i upozorenja za javnost objavljuju, a drugi javni natpisi ispisuju u 17 opština. U jednoj opštini i u gradu Novom Sadu na jezicima nacionalnih manjina se objavljuju javni pozivi, obaveštenja i upozorenja za javnost, dok se u tri opštine na ovaj način objavljuju samo javni pozivi i obaveštenja. Javni pozivi, obaveštenja i upozorenja za javnost se ne objavljuju, a drugi javni natpisi se ne ispisuju u četiri opštine na teritoriji Vojvodine.

Propisi koje donose skupštine opština objavljuju se na jezicima nacionalnih manjina u službenim listovima deset opština, dok to nije uobičajeno u osamnaest opština i u Novom Sadu.

Gledano u celini, Zakon o službenoj upotrebi jezika uglavnom omogućava građanima da se prilikom ostvarivanja svojih prava pred lokalnim organima vlasti obraćaju i vode postupke na

maternjem jeziku. Međutim, situacija u vezi sa obavezom lokalnih organa vlasti da omoguće ispisivanje nazive mesta, trgova, ulica i javnih natpisa ili objavljivanje javnih poziva, obaveštenja i upozorenja za javnost znatno je nepovoljnija i primenjuje se selektivno.

gim delovima Srbije se ne primenjuju odredbe o službenoj upotrebi jezika izuzev u opštinama Dimitrovgrad i Preševo nastanjenim bugarskim, odnosno albanskim življem u kojima se delimično u vezi sa ovim ostvaruju prava.

U Republici Crnoj Gori službena upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina uređena je Ustavom: “U opštinama u kojima većinu ili značajan dio čine pripadnici nacionalnih i etničkih grupa u službenoj upotrebi su njihovi jezici i pismo³³” kao i Zakonom o pečatu Republike Crne Gore i pečatima državnih organa kojim je predviđeno da: “u opštini, pojedinom području opštine, gde se, u skladu sa zakonom i statutom opštine, vodi dvojezična administracija, u tekstu pečata, naziv organa, koji ima sjedište u tom području, ispisuje se pored srpskohrvatskog i na jeziku albanske narodnosti”. Takođe u zakonima o osnovnoj³⁴njoj³⁵školi predviđeno je da se izdaju dvojezično svedočanstva u školama u kojima se nastava izvodi na albanskom jeziku.

Službena upotreba jezika i pisma u Republici Crnoj Gori se u praksi sprovodi samo kada su u pitanju pripadnici albanske nacionalne manjine i to isključivo na lokalnom nivou u opštinama u kojima ova manjinska grupa ima značajnijeg udela u stanovništvu. U sudskoj praksi nije dozvoljeno vođenje postupaka na jezicima nacionalnih manjina, ali je dozvoljeno da ovlašćeni sudski tumač prevodi licima koja ne razumeju srpskohrvatski jezik.

33 Član 9, stav 3

34 Član 126, stav 5

35 Član 116, stav 4

LITERARURA

Bloed A., *The OSCE and the Issue of National Minorities* and J.E., *Minority Rights in Council of Europe: Current Developments*, Allan Rosaas, *Universal Minority Rights*,

Devetak, Silvo, *Pravica do različnosti*, ISCOMET, Maribor, 1999.

Lutovac, Zoran, *Međunarodni instrumenti zaštite manjina*, Helsinške sveske, No. 4, Novi Sad, 2000.

Magagnotti, Paolo, *History of a Border Region Trentino – South Tyrol from the Origins to our Times*, Bolzano, 1992.

Marshall, Stephani, Izvod iz saopštenja podnetom na seminaru o Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina, Beograd, 2002. godine

Philips Allan, Izvod iz saopštenja podnetom na seminaru o Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina, Beograd, 2002. godine

Thornberry, Patric, *Minorities Rights, Ethnic and Racial Studies*, Vol 3, 1980.

Vujić, Aleksandra, Izvod iz saopštenja podnetom na seminaru o Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina, Beograd, 2002. godine

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.282(497.1)

Башић, Горан

Zaštita prava nacionalnih manjina u SRJ prema standardima okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope / Goran Bašić. - Beograd : Centar za antiratnu akciju, 2001 (Beograd : Alnari print). - 225 str. ; 20 cm

Tiraž 500. - Napomena izdavača str. 9-11. - Napomene uz tekst.

ISBN 86-82297-38-8

1. Башић, Горан

а)З аштита права националних мањина у СРЈ према стандардима оквирне конвенције за заштиту националних мањина Савета Европе

ID=90917132